

دفاع مشروع در حقوق جزایی ایران

(تاریخ دریافت ۱۳۹۶/۰۹/۲۲، تاریخ تصویب ۱۳۹۶/۱۲/۱۰)

علیرضا رضایی سیبیدی

دانش آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم شناسی

چکیده:

با توجه به تغییراتی در احکام دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ که البته در اصل پذیرش و آثار آن تغییراتی به وجود نیامده است لذا هدف از این پژوهش مطالعه ای تطبیقی پیرامون دفاع مشروع مصوب ۱۳۹۲ با قوانین گذشته است که مورد بررسی قرار می گیرد. مباحث مربوط به دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در مواد ۱۵۶، ۱۵۷ و ۱۵۸ بیان شده است. موضوع دفاع در قانون جدید نیز طبق ماده ۱۵۶ این قانون: جان، مال، ناموس، عرض و آزادی تن بیان شده است. طبق ماده ۱۵۶ قانون مجازات مصوب ۱۳۹۲: «هرگاه فردی در مقام دفاع از نفس، عرض، ناموس، مال یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب الوقوع با رعایت مراحل دفاع مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می شود، در صورت اجتماع شرایط زیر مجازات نمی شود:

الف) رفتار ارتكابی برای دفع تجاوز یا خطر ضرورت داشته باشد.

ب) دفاع مستند به قرائن معقول یا خوف عقلایی باشد.

پ) خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد.

ت) توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود». این ماده سه تبصره دارد که هر کدام در جای خود مورد بررسی قرار خواهند گرفت.



موضوع دفاع مشروع یکی از مباحث مهم حقوق جزای عمومی است که از دیرباز نزد اقوام و ملل مختلف من جمله بابلی ها، یونانی ها، رومی ها، هندی ها و در ادیان مختلف تا به امروز وجود داشته است و همراه با گذشت زمان به تدریج تحول و تکامل یافته و دامنه آن گسترش پیدا کرده است. دفاع مشروع یکی از موضوعات مهم و بحث برانگیز در عرصه حقوق بین الملل نیز بوده و هست چرا که دفاع مشروع به منزله یک قاعده حقوقی و نیز به عنوان یک اصل کلی حقوقی به رسمیت شناخته شده است و مورد قبول تمام نظام های حقوقی دنیا است. در مورد پیدایش «دفاع مشروع» باید گفت که تا اوایل قرن ۲. اختلاف به وجود آمده میان دولت ها، معمولاً با توسل به جنگ حل و فصل می شد، این وضعیت ناشی از صلاحیت بی قید و شرط و نامحدود کشورها در این مورد بود. اما پیامدهای تلخ ناشی از جنگ جهانی اول جامعه جهانی را بر آن داشت به فکر ساز و کار مناسب باشد تا بلکه بتواند از وقوع جنگ جلوگیری کند. علیرغم عزم راسخ و جدی جامعه بین الملل، میثاق جامعه ملل نتوانست به این امر مهم یعنی ممنوعیت جنگ دست پیدا کند. منشور سازمان ملل متحد یک سند کامل و منسجمی است که حق دولت ها را در توسل به زور محدود نموده است جنگ را به صورت کامل ممنوع اعلام کرده است. اما با وجود این مسئله، حق طبیعی دولت ها در دفاع از خودشان تحت عنوان دفاع مشروع را به عنوان حق ذاتی دولتها به رسمیت شناخته است. یکی از تغییرات اساسی قانون جدید مجازات اسلامی نسبت به قانون قبلی، حذف شروط و قیود مربوط به متناسب بودن دفاع با حمله صورت گرفته است. قانون مصوب سال ۱۳۷۰. در ماده ۶۱ مقرر کرده بود: دفاع با تجاوز و خطر باید متناسب باشد، همچنین عمل ارتكابی بیش از حد لازم نباشد.

با این تغییرات به نظر می رسد این اقدام قانونگذار صحیح است، زیرا در بسیاری از دادگاه ها با در نظر گرفتن شرط تناسب دفاع و حمله در این خصوص سختگیری بسیاری صورت می گرفت. در اکثر پرونده ها دیده شده که شخص مدافع با توجه به اضطراب ناگهانی اراده لازم برای کنترل اقدامات خود ندارد. معمولاً مدافعان چنان دچار استرس روانی می شوند که نکته تناسب اقدامات را فراموش می کنند، بنابراین حذف این شرط عادلانه است. قانون جدید مجازات اسلامی با حفظ اصل پذیرش دفاع مشروع، در شرایط دفاع دخیل و تصرف کرده است که تمامی آنها به نوعی مثبت است. دفاع از خود یا دیگری در برابر حمله شخص دیگر بر اساس عرف و طبیعت انسان پذیرفته شده است. اثر دفاع



از خود این است که تمامی اقدامات مجرمانه مدافع در این راستا مباح خواهد شد. قانون مجازات اسلامی جدید نیز با پذیرش اصل دفاع مشروع، به اضافه کردن احکامی نظیر سبب تهاجم نبودن شخص مدافع و... اشاره کرده است. از سوی دیگر شرط تناسب در دفاع در قانون جدید حذف شده که این امر، اقدام درستی است زیرا معمولاً مدافعان دچار استرس روانی شدید شده و توانایی تشخیص این موضوع را ندارند.^۱

بخش اول: بررسی شناخت و ماهیت حقوقی دفاع مشروع

دفاع مشروع یک رفتار است که طبق قانون، به طور عادی و معمول جرم است، به طور مثال این رفتار ممکن است باعث ورود آسیب جسمانی به فردی شود ولی اگر قانونگذار می گوید (در صورت اجتماع شرایط زیر) به این معناست که اگر تمام شرایطی که قانونگذار می گوید، فراهم باشد، این رفتار جرم نخواهد بود. دفاع مشروع یکی از این اوضاع و احوال است که اسباب اباحه یا عوامل موجهه نام دارند. به طور کلی در اجتماعات بشری دفاع از افراد به عهده‌ی دولت بوده و افراد حق دفاع مستقیم از خود را ندارند. اسلام نیز دفاع را در مقابل جلوگیری از تجاوز به نفس و ناموس و مال را برای هر مسلمانی با فرض توان و استطاعت یک فریضه می داند، هر چند این دفاع به کشته شدن مهاجم منجر گردد.^۲ دفاع مشروع در کتاب ترمینولوژی حقوق این چنین بیان شده است: «شخص مورد تجاوز در صورت نداشتن وقت برای توسل به قوای دولتی به منظور رفع تجاوز، حق دارد با نیروی شخصی از ناموس، جان و مال خود دفاع کند. این دفاع را، دفاع مشروع گویند.» برای ارتکاب قتل در مقام دفاع می توان به موارد زیر اشاره نمود:

برای ارتکاب قتل در قانون:

- ۱- دفاع از نفس یا ضرب و جرح شدید و دفاع از ناموس و اقارب خود،
- ۲- دفاع در برابر کسی که در صدد هتک عرض و ناموس دیگری است. در صورتی که با اکراه از طرف کسی که به او حمله شده همراه باشد،
- ۳- دفاع در برابر کسی که در صدد ربودن انسان است،

^۱ (امیر جوانبخت، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید)

^۲ (میشم مرادیان، دفاع مشروع)





۴- در صورت ارتکاب قتل بوسیله ی شوهر در صورت مشاهده ی همسر خود در حال زنا که در این صورت قتل مشروع تلقی می شود. و با توجه به اینکه خطر نباید ناشی از تحریک خود شخص باشد دفاع زن و مرد بیگانه در برابر حمله ی شوهر زن ، مشروع تلقی نمی شود.^۱

یکی از شرایط دفاع مشروع وجود یک خطر در جریان یا قریب الوقوع است که این موضوع در قانون جدید نیز پذیرفته شده است. همچنین پیش شرط ضرورت داشتن دفاع برای پذیرش آن نیز در هر دو قانون مجازات آمده است. ضروری بودن عمل دفاع مشروع به این معناست که راه دیگری جز انجام عمل مجرمانه برای دفاع از خود یا دیگری وجود نداشته باشد. عبارت « عدم امکان توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت » نیز در قانون مجازات اسلامی جدید تکرار شده است. دفاع از شخص دیگر نیز در قانون جدید پذیرفته شده است.^۲

بخش دوم: رفتار ارتكابی برای دفع تجاوز یا خطر ضرورت داشته باشد

یکی از شرایط احراز دفاع مشروع مطابق بند الف ماده ۱۵۶ قانون جدید مجازات اسلامی این است که دفاع با تجاوز و خطر ضرورت داشته باشد. بنابراین شخص مورد تعرض و تجاوز نباید در مقام دفاع مرتکب عملی شود که ضروری نیست. در مواقعی که خطر قریب الوقوع است و به مراجع عمومی دسترسی نیست ، دفاع مشروع اعمال یک حق و حتی ادای یک تکلیف است لذا باید افراد امکان محافظت از خودشان یا دیگران را داشته باشند. بنابراین قانونگذار به ضرورت داشتن دفاع در دفع خطر و تجاوز به عنوان شرط عمده و اصلی تحقق دفاع مشروع ، تأکید داشته است.^۳

نخستین شرطی که در ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی جدید به آن اشاره شده این است که رفتار ارتكابی باید برای دفع تجاوز یا خطر ضرورت داشته باشد یعنی کاری که در حال انجام آن برای دفع خطر هستیم ، باید حتمی و قطعی بوده باشد و اینکه ضرورتاً باید صورت می گرفت چراکه بدون انجام آن امکان دفع تجاوز وجود نداشت. ^۴ در ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۷۵: « هرگونه تجاوز فعلی و یا خطر قریب الوقوع » ، در حالی که در قانون مجازات مصوب ۹۲ آمده است: « هرگونه هرگونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب الوقوع ». در ماده ی ۶۱ مصوب ۷۵، بین تجاوز و خطر تفاوت

^۱. (زینب اربابزی)

^۲. (امیر جوانبخت ، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید)

^۳. (امیر جوانبخت ، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید)

^۴. (دکتر محسن طاهری جبلی ، شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی)

قائل شده و تجاوز در صورتی پذیرفته شد که فعلی باشد یعنی در حال وقوع و خطر باید قریب الوقوع باشد یعنی نزدیک به وقوع باشد اما در لایحه ی جدید تجاوز و خطر از هم تفکیک شدند. تکلیف تجاوز روشن نشده است که آیا باید فعلی باشد یا قریب الوقوع. اما خطر یا باید فعلی باشد و یا قریب الوقوع. یعنی برخلاف ماده ۶۱ نیازی نیست که خطر تنها نزدیک باشد بلکه حتی اگر در حال وقوع هم باشد مشمول ماده است. از آنجا که تجاوز به صورت تنها و بدون قید و شرط یک کلمه ی عام است که به خودی خود هیچ مفهوم خاصی را به ذهن نمی رساند و همچنین با توجه به لحن کلی ماده به نظر می رسد وصف فعلی یا قریب الوقوع علاوه بر خطر به تجاوز هم تسری می یابد. با این استدلال تجاوز قریب الوقوع هم مشمول لایحه ی جدید می شود همان چیزی که در ماده ی ۶۱ پیش بینی نشده است.^۱

بخش سوم: دفاع مستند به قرائن معقول یا خوف عقلایی باشد

مطابق قانون جدید، دفاع مشروع باید مستند به قرائن معقول یا خوف عقلایی باشد. دو نکته در این بحث نهفته است:

۱- در صورتی که حسب ادله و قرائن موجود خوف آن باشد که عملیات مجرمان موجب قتل یا جرح یا تعرض به عرض یا ناموس شود، دفاع جایز است. برای تحقق دفاع مشروع باید دفاع، مقارن تجاوز و خوف عقلایی باشد و در ماده ۱۵۶ قانون جدید مجازات اسلامی به صراحت به قرائن معقول و خوف عقلایی اشاره کرده است.

۲- قانونگذار در قانون جدید تأکید کرده است: «خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد». لذا چنانچه دلیل تجاوز خود شخص باشد یا اینکه خطر آگاهانه توسط فرد ایجاد شده باشد، دفاع مشروع پذیرفته نیست. یعنی دفاع مشروع نباید معلول تحریک خود شخص مدافع باشد. مثلاً اگر شخصی به دیگری دشنام دهد تا وقتی طرف برانگیخته شد و درصدد حمله برآمد او را مضروب و مجروح کند یا به قتل برساند، نمی تواند عمل خود را مشروع بداند.^۲

^۱ (حامد بابایی، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)

^۲ (امیر جوانبخت، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید)





شرط مندرج در بند « ب » ماده ۱۵۶ که بیان می‌دارد: دفاع مستند به قراین معقول یا خوف عقلایی باشد، به دلیل استفاده از واژه « خوف عقلایی » می‌توان گفت دفاع مشروع از چیزی که قبلاً بود، سخت‌تر شده است.^۱

اما در ماده ی ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵. دومین شرط مشروعیت دفاع این است که عمل ارتكابی بیش از حد لازم نباشد که این مورد نیز مربوط به شرط تناسب می‌شود. در قانون مجازات مصوب ۹۲، به جای این شرط اینطور آمده که دفاع باید مستند به قرائن معقول باشد. قرائن معقول در واقع به معنای این است که باید جوانب عقلانی دفاع و نحوه ی دفع خطر در نظر گرفته شود. به طور کل قانونگذار شرط دوم دفاع مشروع را مقید به قرائن معقول دانسته است و خواسته تا جلوی سوء استفاده ای که ممکن است از مفهوم ضرورت بشود را بگیرد. لذا ضرورت هرچقدر هم زیاد باشد نباید خارج از قرائن معقول بوده و دست آویزی برای هرگونه دفاعی شود.^۲

بخش چهارم: خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد

طبق بند « پ » ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی جدید: « خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد ». این مورد هم در گذشته درباره دفاع مشروع وجود نداشت یا لاقلاً به این صراحت نبود که کسی، خود دیگری را تحریک کرده باشد.^۳ وقتی تجاوز بودن ارتكاب عمل مجرمانه قابل دفع باشد استناد به دفاع مشروع منتفی است. یعنی اگر کسی بتواند شخصاً و بدون ایراد صدمه، تجاوز را دفع کند یا فرصت کافی داشته باشد که برای دفع تجاوز از قوای دولتی کمک بگیرد، استناد به دفاع مشروع امکانپذیر نیست. بند « ت » ماده ۱۵۶ قانون جدید مجازات اسلامی به این موضوع اشاره کرده است. اما نکته بسیار مهم این است که اصل اساسی، ضرورت داشتن دفاع است.^۴ طبق بند پ ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲: « خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد ». یعنی اگر الف به ب حمله کرده و ب در پاسخ به این حمله از خودش دفاع می‌کند، ج نمی‌تواند به بهانه ی این

^۱ (دکتر محسن طاهری جبلی، شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی)

^۲ (حامد بابایی، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)

^۳ (دکتر محسن طاهری جبلی، شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی)

^۴ (امیر جوانبخت، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید)

دفاع ب از خودش به یاری الف شتافته و سپس عمل خود را دفاع مشروع تلقی کند. زیرا ب در حال دفاع از خویش است و چه بسا که این دفاع، مشروع باشد. لذا دفاع شخص ثالث در واقع ممکن است شرکت در ضرب و شتم یا منازعه قلمداد گردد و یا اگر ب در برابر حمله ی الف از خودش دفاع کند الف نمی تواند در برابر این دفاع، حمله ی خود را دفاع مشروع محسوب کند.^۱

بخش پنجم: توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود:

طبق بند «ت» ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲: «توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود»، این موضوع قبلاً هم وجود داشت. به این معنا که دفاع در اسرع وقت امکان پذیر نباشد و اگر بتوان به قوای دولتی بدون فوت وقت تمسک جست، باید از کمک همان افراد استفاده کرد.^۲

در قانون مجازات مصوب ۹۲، علاوه بر تغییر شرط دوم، شرط دیگری هم برای مشروعیت دفاع لحاظ نموده که به نظر می رسد تا حدودی خلأ سابق قانون مجازات اسلامی را پر کرده است.^۳

بخش ششم: بررسی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات مصوب ۱۳۹۲ با قوانین گذشته

در ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ آمده است: «هرگاه فردی در مقام دفاع از نفس، عرض، ناموس، مال یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب الوقوع با رعایت مراحل دفاع مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می شود، در صورت اجتماع شرایط زیر مجازات نمی شود:

الف) رفتار ارتكابی برای دفع تجاوز یا خطر ضرورت داشته باشد.

ب) دفاع مستند به قرائن معقول یا خوف عقلایی باشد.

پ) خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد.

ت) توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود.

^۱ (حامد بابایی، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)

^۲ (دکتر محسن طاهری جبلی، شرایط و محدودیت های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی)

^۳ (حامد بابایی، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)





تبصره ۱: دفاع از نفس، ناموس، عرض، مال و آزادی تن دیگری در صورتی جایز است که او از نزدیکان دفاع‌کننده بوده یا مسؤولیت دفاع از وی برعهده دفاع‌کننده باشد یا ناتوان از دفاع بوده یا تقاضای کمک نماید یا در وضعیتی باشد که امکان استمداد نداشته باشد.

تبصره ۲: هرگاه اصل دفاع محرز باشد ولی رعایت شرایط آن محرز نباشد اثبات عدم رعایت شرایط دفاع برعهده مهاجم است.

تبصره ۳: در موارد دفاع مشروع دیه نیز ساقط است جز در مورد دفاع در مقابل تهاجم دیوانه که دیه از بیت‌المال پرداخت می‌شود.

از جمله تغییرات مندرج در قانون مجازات مصوب ۱۳۹۲ در مورد دفاع مشروع در مورد تبصره ۲ ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی است که طبق این تبصره: «هرگاه اصل دفاع محرز باشد، ولی رعایت شرایط آن محرز نباشد، اثبات رعایت نکردن شرایط دفاع برعهده مهاجم است». ایرادی که بر این تبصره می‌شود گرفت این است که اصل دفاع محرز باشد به چه معناست؟ یعنی کسی که به دفاع مشروع استناد کرده است، باید این موضوع را به طریقی هم اثبات کند.^۱ مطابق نص صریح قانون جدید هرگاه اصل دفاع محرز باشد ولی رعایت شرایط آن محرز نباشد اثبات رعایت شرایط دفاع برعهده متجاوز، یعنی کسی که در مقام دفاع مشروع برآمده، قرار گرفته است. اما متأسفانه مهمترین اشکال قانون جدید مجازات اسلامی در مورد حق دفاع مشروع این است که بار اثبات برعهده مهاجم گذاشته شده است. قانونگذار جدید در تبصره ۲ ماده ۱۵۶ در جایی که اصل دفاع محرز بوده ولی شرایط آن به اثبات نرسیده است، با فرض دانستن تحقق و رعایت شرایط لازم برای دفاع، بار اثبات ادعای رعایت شرایط دفاع را متوجه مهاجم می‌داند. یعنی کسی که برای محافظت از جان، مال، عرض و ناموس خود به چنین اقدامی دست زده است، باید اثبات کند که اقدام وی مطابق شرایط قانونی بوده است که این را می‌توان یکی از ضعف‌های قانون جدید دانست. به نظر می‌رسد این مورد از قانون نارساست و باید اصلاح شود.^۲ همچنین در تبصره ۳ ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ که بیان می‌دارد: «در موارد دفاع مشروع دیه نیز ساقط است، جز در مورد دفاع در مقابل تهاجم دیوانه که دیه از بیت‌المال پرداخت می‌شود» در این مورد می‌توان گفت که ساقط شدن دیه

^۱ (دکتر محسن طاهری جلیلی، شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی)

^۲ (دکتر گلدوزیان، روزنامه حمایت، دفاع مشروع در قانون جدید مصوب ۱۳۹۲)

در موارد دفاع مشروع قابل قبول است ، اگر چه به طور معمول ، وقتی که عملی جرم نباشد ، دیه هم به آن تعلق نمی‌گیرد. شرایط مندرج در ماده ۱۵۶ در مورد دفاع مشروع به ترتیب فعلی در مواد ۶ تا ۶۲ قانون مجازات سال ۷۵ وجود نداشت.^۱

دفاع مشروع در متن قانون مجازات اسلامی جدید در ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ خلاصه می‌شود که طبق این ماده: « هرگاه فردی در مقام دفاع از نفس ، عرض ، ناموس ، مال یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب الوقوع با رعایت مراحل دفاع مرتکب رفتاری شود که قانوناً جرم محسوب می‌شود ، در صورت اجتماع شرایط زیر مجازات نخواهد شد :

۱- رفتار ارتكابی برای دفع تجاوز یا خطر ضرورت داشته باشد.

۲- دفاع مستند به قرائن معقول باشد.

۳- خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه و تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد.

۴- توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود.

اما دفاع مشروع در ماده ۶۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ اینطور بیان شده است که : هرکس در مقام دفاع از نفس یا عرض و یا ناموس و یا مال خود یا دیگری و یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز فعلی و یا خطر قریب الوقوع عملی انجام دهد که جرم باشد در صورت اجتماع شرایط زیر قابل تعقیب و مجازات نخواهد بود :

۱- دفاع با تجاوز و خطر متناسب باشد

۲- عمل ارتكابی بیش از حد لازم نباشد.

۳- توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد و یا مداخله قوای مذکور در رفع تجاوز و خطر مؤثر واقع نشود.

در تشریح تغییرات به وجود آمده در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ در مقایسه با قانون مجازات مصوب ۷۵ ، مشخص می‌گردد که قانونگذار جدید شرط " متناسب بودن " دفاع در برابر خطر و تجاوز را به عنوان اصلی ترین و مهمترین شرط دفاع مشروع در قانون مصوب ۹۲ را برای

^۱(دکتر محسن طاهری جبلی ، شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی)





تحقق دفاع مشروع منتفی دانسته و در مقابل تأکید مضاعفی بر " ضرورت داشتن " دفاع در دفع خطر و تجاوز به عنوان شرط عمده و اصلی تحقق دفاع مشروع ، داشته است.

از جمله نکات قابل توجه در قانون جدید اشاره به لزوم " ارتجالی و ابتدائی بودن " دفاع می باشد که این مهم در بند ۳ ماده ۱۵۶ قانون جدید مورد تأکید قرار گرفته است. در حالیکه در قانون مجازات مصوب ۷۵ اشاره ای به این موضوع نشده است ، هرچند رویه عملی بیشتر محاکم بر پذیرش ابتدائی بودن دفاع به عنوان یکی از شرایط دفاع مشروع استوار بوده است. اما موضوع دیگری که در قانون جدید مورد توجه قرار گرفته ، موضوع " بار اثبات " در دفاع مشروع است. قانونگذار جدید در تبصره ۲ ماده ۱۵۶ در جایی که اصل دفاع محرز بوده ولی شرایط آن به اثبات نرسیده ، ضمن فرض دانستن تحقق و رعایت شرایط لازم برای دفاع ، بار اثبات ادعای عدم رعایت شرایط دفاع را متوجه مهاجم نموده است. قانونگذار هم در ماده ی ۶۱ مصوب ۱۳۷۵. و هم در لایحه ی جدید مصوب ۱۳۹۲ به کس یا فرد اشاره کرده و به جمع اشاره ای نداشته یعنی عنوان نکرده که اگر جمعی برای دفاع اقدام نمایند آیا بازهم می توان قوانین دفاع مشروع را درباره ی آن جمع وارد دانست یا خیر.^۱

همچنین باید توجه داشت در قانون مجازات اسلامی جدید پیش‌بینی شده است که شخص می تواند در شرایطی خاص و ویژه از خود دفاع کند ، بدون آنکه مجازات شود. در حقوق جزای کشور ما دفاع مشروع از عوامل موجهه جرم است اما با اجتماع شرایطی ، عملی که جرم است در مقام دفاع از نفس یا عرض یا ناموس یا مال خود یا دیگری یا آزادی تن خود یا دیگری قابل تعقیب و مجازات نخواهد بود.^۲

بخش هفتم : بررسی تطبیقی تبصره های ماده ۱۵۶ قانون مجازات مصوب ۹۲ با قوانین گذشته

طبق تبصره ماده ۶۱ مصوب ۷۵: « وقتی دفاع از نفس و یا ناموس و یا عرض و یا مال و یا آزادی تن دیگری جایز است که او ناتوان از دفاع بوده و نیاز به کمک داشته باشد ». اما طبق تبصره ۱ ماده ۱۵۶ قانون مجازات مصوب ۹۲: « دفاع از نفس ، ناموس ، عرض ، مال و آزادی تن دیگری در صورتی جایز است که او از نزدیکان دفاع کننده بوده یا مسئولیت دفاع از وی به عهده دفاع کننده باشد یا

^۱ (حامد بابایی ، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)

^۲ (دکتر گلدوزیان ، روزنامه حمایت ، دفاع مشروع در قانون جدید مصوب ۱۳۹۲)

ناتوان از دفاع بوده یا تقاضای کمک نماید یا در وضعیتی باشد که امکان استمداد نداشته باشد.» بین این دو تبصره تفاوت وجود دارد زیرا در تبصره ماده ۶۱ مصوب ۷۵. تنها دو شرط که باید به صورت اجتماع باشند آمده است اما قانونگذار در تبصره ۱ قانون مصوب ۹۲ شرایط برای مشروعیت دفاع را آسان تر کرده است.^۱ همچنین در قسمت پایانی تبصره ۱ ماده ۶۱ آمده است: « ناتوان از دفاع بود و نیاز به کمک داشته باشد » ، درواقع با توجه به « و » منظور قانونگذار جمع این دو شرط بوده یعنی دیگری هم باید ناتوان از دفاع بوده و هم نیاز به کمک داشته باشد. صرف ناتوان بودن یا نیاز به کمک داشتن سبب نمی شود که بتوان از دیگری دفاع کرد. لذا اگر دیگری ناتوان از دفاع باشد اما نیازی به کمک نداشته باشد نمی توان درصدد دفاع از او برآمد و اگر دفاعی شود این دفاع مشروع نیست. به طور کلی می توان از تبصره ۱ ماده ۶۱ اینطور نتیجه گیری کرد که تنها از دیگری می توان دفاع کرد که واقعاً نتواند از خودش دفاع کند و واقعاً نیاز به کمک داشته باشد. اما در تبصره ۱ ماده ۱۵۶ آمده است که دفاع از دیگری در صورتی جایز است که « او از نزدیکان دفاع کننده بوده یا مسئولیت دفاع از وی به عهده دفاع کننده باشد یا ناتوان از دفاع بوده یا تقاضای کمک نماید یا در وضعیتی باشد که امکان استمداد نداشته باشد. در این تبصره آسانتر با مساله برخورد شده به نحوی که حتی اگر دیگری تقاضای کمک نماید هم می توان به یاری اش شتافت و روشن است که تنها کسی تقاضای کمک می کند که نیاز به کمک داشته باشد یا ناتوان از دفاع از خودش باشد.^۲ یک تبصره ی دیگر که به ماده ی ۱۵۶ قانون مجازات مصوب ۹۲ اضافه شده این مورد است که: « هرگاه اصل دفاع محرز ولی شرایط آن محرز نباشد اثبات عدم رعایت شرایط دفاع بر عهده مهاجم است ». در ماده ۶۱ مصوب ۷۵. چنین تبصره ای نیست و به همین جهت همیشه این دفاع کننده است که باید جهات مشروعیت دفاع خود را ثابت نماید زیرا از آنجا که او در دادگاه مدعی بوده که دفاع مشروع کرده بنابراین او هم باید ثابت کند که دفاع ، مشروع بوده است. اما در تبصره ۲ مصوب ۹۲ با اضافه کردن این تبصره قانونگذار خواسته است این قاعده را به نحو دیگری پیاده سازد. البته در ابتدا به نظر می رسد منظور از واژه ی « مهاجم » در پایان تبصره ۲ ماده ۱۵۶ مصوب ۹۲ مبهم است. یعنی سوالی که مطرح است این



^۱ (حامد بابایی ، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)

^۲ (حامد بابایی ، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی فعلی و لایحه ی جدید)

خواهد بود که منظور از مهاجم در اینجا کیست؟ آیا همان کسی که در ابتدا حمله کرده یا کسی که در دفاع از خود یا دیگری حمله ور می شود؟

بند اول: دفاع در برابر اقدامات مأموران

طبق ماده ۱۵۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲: «مقاومت در برابر قوای انتظامی و دیگر ضابطان دادگستری در مواقعی که مشغول انجام وظیفه خود باشند، دفاع محسوب نمی شود لکن هرگاه قوای مزبور از حدود وظیفه خود خارج شوند و حسب ادله و قرائن موجود خوف آن باشد که عملیات آنان موجب قتل، جرح، تعرض به عرض یا ناموس یا مال گردد، دفاع جایز است.» در مورد دفاع در برابر اقدامات مأموران باید گفت که به موجب ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲: «مقاومت در برابر قوای انتظامی و دیگر ضابطان دادگستری در مواقعی که مشغول انجام وظیفه خود باشند، دفاع محسوب نمی شود، اما هرگاه قوای مزبور از حدود وظیفه خود خارج شوند و حسب ادله و قرائن موجود خوف آن باشد که عملیات آنان موجب قتل، جرح یا تعرض به عرض یا ناموس یا مال شود، دفاع جایز است. در این زمینه تبصره ۲ ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب ۹۲ بیان داشته است: «هرگاه اصل دفاع محرز باشد، ولی شرایط آن محرز نباشد، اثبات عدم رعایت شرایط دفاع بر عهده مهاجم است.» به این ترتیب قانون از مدافعان طرفداری کرده است. قانون جدید شرط جدیدی را ذکر کرده است که طبق قانون اخیر خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه و تجاوز خود فرد و دفاع دیگری نباید صورت گرفته باشد. در واقع نباید تجاوز صورت گرفته از عمل ابتدایی مدافع نشأت گرفته باشد. بنابراین اگر مدافع در ابتدا مهاجم را تحریک یا اقدامی علیه وی انجام داده باشد، دفاع بعدی وی موجه نخواهد بود.^۱

بند دوم: دفاع مشروع به عنوان علل موجهه جرم

دفاع مشروع به عنوان علل موجهه جرم محسوب می شود. علل موجهه جرم از عواملی است که در صورت بروز، عملی را که به حکم قانون جرم تلقی شده است از وصف مجرمانه بودن و مسئولیت کیفری خارج می کند. در جریان رسیدگی کیفری، دفاعهای مختلفی از طرف متهم یا وکیل او امکان طرح دارند که استناد به عوامل موجهه جرم و عوامل رافع مسئولیت کیفری از جمله آنهاست. منظور از دفاع مشروع حق دفاعی است که به فرد داده می شود و برای آن شرایطی در نظر



^۱ (امیر جوانبخت، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید)

گرفته شده است.^۱ شرایط دفاع مشروع به عنوان علت موجهه جرم در قانون جدید مطرح است که البته شرایط دفاع مشروع در قانون جدید و قدیم تفاوت اساسی نکرده است. طبق ماده ۱۵۶ قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۹۲: دفاع با اجتماع شرایطی به این شرح دارد:

- ۱- رفتار ارتكابی برای دفع خطر یا تجاوز ضروری باشد.
- ۲- دفاع مستند به قرائن معقول یا خوف عقلایی باشد.
- ۳- خطر و تجاوز به سبب اقدام آگاهانه یا تجاوز خود فرد و دفاع دیگری صورت نگرفته باشد.
- ۴- توسل به قوای دولتی بدون فوت وقت عملاً ممکن نباشد یا مداخله آنان در دفع تجاوز و خطر موثر واقع نشود.^۲

نتیجه گیری

دفاع مشروع در تمام نظام‌های حقوقی دنیا جزء عوامل موجهه جرم است و در قوانین ما و همه کشورها نیز این موضوع آمده است. لذا دفاع مشروع مختص نظام حقوقی ایران نیست و مورد توجه تمام نظام‌های حقوقی دنیاست و به آن استناد می‌شود که به اعتبار این موضوع، وصف مجرمانه بسیاری از جرایم از آنها گرفته می‌شود. دلیل این تغییر که قانونگذار به جای اصطلاح «تناسب» بر عبارت «ضرورت داشتن» حق دفاع متهم، در قانون جدید تأکید کرده است، محدود کردن دایره شمول حق دفاع مشروع بوده است. در قانون مجازات اسلامی جدید پیش‌بینی شده است که شخص می‌تواند در شرایطی خاص و ویژه از خود دفاع کند، بدون آنکه مجازات شود. مطابق ماده ۱۵۶ قانون جدید مجازات اسلامی هرگاه فردی در مقام دفاع از نفس، عرض، ناموس، مال یا آزادی تن خود یا دیگری در برابر هرگونه تجاوز یا خطر فعلی یا قریب‌الوقوع با رعایت مراحل دفاع مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می‌شود، مجازات نمی‌شود. در حقوق جزای کشور ما دفاع مشروع از عوامل موجهه جرم است اما با اجتماع شرایطی، عملی که جرم است در مقام دفاع از نفس یا عرض یا ناموس یا مال خود یا دیگری یا آزادی تن خود یا دیگری قابل تعقیب و مجازات نخواهد بود. به طور کلی دفاع مشروع صرفاً امری جایز است نه واجب و لازم، به همین جهت شخص می‌تواند از خودش دفاع نکند یا از دیگری هم می‌تواند دفاع نکند.

^۱ (دکتر رحمدل، وقتی که جرم مسئولیت کیفری ندارد)

^۲ (همان منبع، وقتی که جرم مسئولیت کیفری ندارد)



منابع و مأخذ

۱. امیر جوانبخت، روزنامه حمایت، تغییرات دفاع مشروع در قانون جدید مصوب ۱۳۹۲.
۲. میثم مرادیان، دفاع مشروع، www.pajoohe.com.
۳. دکتر رحمدل، روزنامه حمایت، وقتی که جرم مسئولیت کیفری ندارد.
۴. حامد بابایی، مطالعه ی تطبیقی دفاع مشروع
۵. دکتر گلدوزیان، روزنامه حمایت، دفاع مشروع در قانون جدید مصوب ۱۳۹۲، <http://www.dad-law.blogfa.com/post/۴۵..>
۶. دکتر محسن طاهری جبلی، روزنامه حمایت، شرایط و محدودیت‌های دفاع مشروع در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲.
۷. دفاع مشروع چگونه خواهد بود، سایت www.pajoohe.com.
۸. مقالاتی برگرفته از مجلات الکترونیکی دانشگاه تهران و پورتال دانشگاه علوم اسلامی

